

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.97

Данильченко Ю. Б.,
кандидат юридичних наук,
Прокуратура Харківської області

ОСОБА СУЧАСНОГО ТЕРОРИСТА В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ОСНОВНИХ КРИМІНОЛОГІЧНИХ ОЗНАК

CONTEMPORARY TERRORIST IN UKRAINE: ANALYSIS OF THE BASIC CRIMINOLOGICAL SIGNS

За результатами аналізу та узагальнення відомостей про засуджених протягом 2012–2017 рр. у статті надано опис та пояснення кримінологічно значущих ознак осіб, які вчинили терористичні акти. Встановлено, що здебільшого теракти в Україні вчиняють працездатні, але не працюючі чоловіки, громадяни України, віком 30–50 років із повною загальною середньою освітою. Близько 10 % терористів – чинні на момент вчинення теракту або колишні військовослужбовці чи працівники правоохоронних органів.

Ключові слова: терористичний акт, особа злочинця, вік, стать, освіта, соціальний стан.

По результатам анализа и обобщения сведений об осужденных в течение 2012–2017 гг. в статье даны описание и объяснение криминологически значимых признаков лиц, совершивших террористические акты. Установлено, что в основном теракты в Украине совершают трудоспособные, но не работающие мужчины, граждане Украины в возрасте 30–50 лет с полным средним образованием. Около 10 % террористов – действующие на момент совершения теракта или бывшие военнослужащие или сотрудники правоохранительных органов.

Ключевые слова: террористический акт, личность преступника, возраст, пол, образование, социальное положение.

Based on the results of analysis and generalization of information about convicts during 2012–2017, the article describes and explains criminological significant signs of persons who committed terrorist acts. It is established that mainly terrorist acts in Ukraine are committed by able-bodied but not working men, citizens of Ukraine aged 30–50 years with full secondary education. About 10 % of terrorists are those acting at the time of the terrorist act or former servicemen or law enforcement officers.

Key words: terrorist act, criminal personality, age, gender, education, social status.

Особа злочинця – ключовий елемент злочинності як системи соціальних практик. Саме її поведінка є онтологічним виміром злочинності, що в категоріях діяльнісного підходу (В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.М. Литвинов, Ю.В. Орлов, В.В. Тищенко та інші) виражає соціально значущий антропогенний, на індивідуальному рівні – вольовий, свавільно детермінований, кругообіг речовини й енергії, вияви якого за змістом соціальних конвенцій є небезпечними, злочинними. У цьому контексті слушними видаються міркування В.М. Дрьоміна. Учений, зокрема, вказує, що для розуміння природи кримінальної активності, яка виявляється в конкретних злочинних діяннях, важливе чітке усвідомлення того, що діяльність не може здійснювати людина «взагалі», її реалізують конкретні індивіди спільно чи автономно. Людська індивідуальність включена в соціальний процес не лише через прямі контакти з іншими людьми, спілкування з ними, а й через безліч предметних опосередкувань, серед яких людська індивідуальність є найбільш важливою єдиною ланкою [1, с. 254]. Відтак криминологічне дослідження особи злочинця дає змогу сформувати людський зріз теоретичної моделі злочинності, наблизити розуміння останньої до конкретної соціальної

практики, виявити раніше приховані аспекти її природи. Не є винятком у цьому сенсі й потреби в поглибленні наукового розуміння феномена тероризму в Україні.

Теоретичні та прикладні проблеми протидії тероризму неодноразово ставали предметом досліджень таких учених, як В.Ф. Антипенко, Л.В. Багрій-Шахматов, О.М. Бандурка, Я.І. Гілінський, В.О. Глушков, А.І. Долгова, В.П. Ємельянов, П.О. Кабанов, Р.Ю. Казаков, Є.П. Кожушко, О.М. Литвинов, В.А. Ліпкан, Ю.В. Орлов, О.О. Степанченко, О.М. Хлестова, та інших. Віддаючи належне науковому здобутку цієї когорти дослідників, варто водночас зауважити на неповноті сучасних криминологічних знань про особу терориста в Україні, чим і зумовлюється актуальність теми статті.

Мета статті – надати науковий опис і пояснення основних криминологічно значущих ознак осіб, які вчиняють терористичні акти в Україні.

Звертаючись до аналізу особи сучасного терориста в Україні, перш за все, варто вказати на те, що терористичні практики (теракти) здебільшого відтворюються в діяльності чоловіків (99 %). На жінок, відповідно, припадає лише 1 % усіх осіб злочинців, що вдесьтеро менше, ніж аналогічне співвідношення

по злочинності загалом. І цьому є цілком логічне пояснення. По-перше, вчинення теракту вимагає наявності певних навичок поведінки зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами та вибуховими пристроями. Як правило, такими навичками володіють саме чоловіки. По-друге, завдання вчинення терористичного акта, безпосередньо спрямованого не лише на порушення громадської безпеки, а й на заповідання смерті іншим особам (хоча й дистанційно, деперсоніфіковано), вимагає від терориста наявності особливих морально-психологічних рис: нігілізму, зневажання до людського життя, установки на готовність до застосування насильства, здатність до ризику, зокрема й щодо викриття правоохоронними органами. Такі риси виявляються більш поширеними саме серед чоловіків із цілком очевидних причин.

Серед засуджених за вчинення терактів в Україні протягом 2014–2017 рр. 97 % – громадяни України, 2 % – громадяни РФ, 1 % – громадяни інших країн. Засуджені за інші злочини терористичної спрямованості (ст. ст. 258-2 – 258-5 КК України) – 100 % громадяни України.

Вікова градація осіб терористів виявляє переважання середньої вікової групи (див. діаграму).

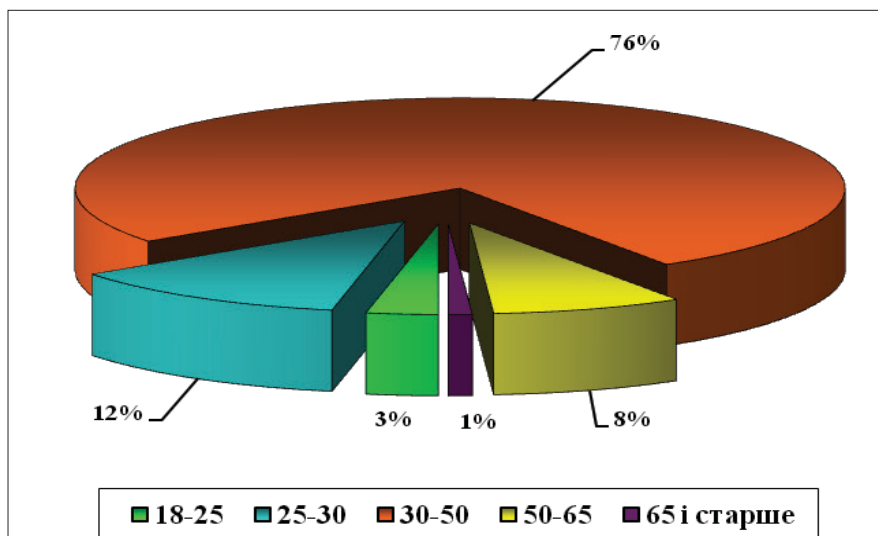
Як можна бачити з діаграми, на об'єднану вікову групу 30–65 років припадає 84 % всіх терористів. Така велика частка саме середньої та старшої вікових груп може бути пояснена специфікою ідеологічного змісту політичних факторів терактів, контури яких виявляють себе, передусім, у площині радянських (пострадянських) культурно-психологічних патернів, екстрапольованих на осучаснені складові ресентименту. Маніпуляції з ними виявляють себе найбільш ефективними саме серед населення, яке мало досвід свідомої соціальної діяльності в СРСР.

Означеними обставинами можливо також пояснити й те, що близько 92 % засуджених за теракти були працездатними, але на момент вчинення злочину ніде не навчалися та не працювали. Соціальна незайнятість є важливою передумовою дезорганізації особистості, що, у свою чергу, виступає живиль-

ним підґрунтям для активізації агресивних тенденцій, властивих стану ресентименту. Посилення останнього відбувається на фоні несформованості соціальних зв'язків у межах інституту сім'ї, адже приблизно 89 % засуджених за тероризм не були одруженими.

Водночас варто відзначити й ту обставину, що серед терористів, які були засуджені в Україні протягом 2014–2017 рр., близько 10 % – чинні на момент вчинення теракту або колишні військовослужбовці чи працівники правоохоронних органів. Втягнення їх до терористичної діяльності зумовлюється наявністю в них: а) спеціальних навичок поведінки зі зброєю, боєприпасами, вибуховими речовинами та вибуховими пристроями; б) корупційних зв'язків із чинними працівниками правоохоронних органів, що забезпечує прикриття злочинної діяльності, мінімізацію ризику її викриття. Такі особи (а надто ті з колишніх працівників ОВС, які не пройшли переатестацію в Національну поліцію та / або перейшли на бік ворога, стали до лав незаконних збройних формувань «ДНР», «ЛНР») є пріоритетними об'єктами вербування з боку спецслужб РФ, з огляду на що вони також мають потрапляти до сфери першочергової уваги кадрового складу, а також негласного апарату СБУ.

Наприклад, *гр.-н Б., будучи колишнім співробітником органів внутрішніх справ України, який у 1987–1996 рр. проходив службу в Управлінні оперативного супроводження УМВС України в Сумській області, маючи відповідні професійні навички та досвід здійснення зовнішнього спостереження, був радикально налаштованою особою, що негативно ставиться до громадської організації «Правий сектор». 2 липня 2015 р. у гр.-на Б. під час перебування в м. Москва Російської Федерації виник умисел, спрямований на скоєння терористичного акта в м. Суми шляхом вибуху автомобіля одного із представників громадської організації «Правий сектор» з цією метою за вказівкою невстановленої слідством особи він здійснив незаконне придбання двох ручних осколкових грант «РГ-42», після чого на території*

Діаг. Графічне зображення вікового розподілу засуджених за вчинення терористичного акта в Україні (2014–2017 рр.)

України був затриманий. Теракт припинено працівниками СБУ на стадії готування [2].

13 вересня 2014 р. військовослужбовець військової частини А-0224 м. Миколаєва, перебуваючи на посаді навідника розвідувального відділення аеромобільної бригади, готував вибух військового автомобіля зв'язку ЗИЛ-131-140 з метою залякування населення. Цей терористичний акт було припинено на стадії готування [3].

Окремо зауважимо, що переважна більшість (93 %) терористів в Україні має повну загальну середню освіту. Ще 5 % – повну вищу, 2 % – базову вищу. Отже, освітній чинник крізь призму детермінації тероризму виявляє кореляцію із незайнятістю, соціальною дезорганізацією та особливими складовими соціального досвіду, установок особистості, що зумовлюють її соціально-психологічне відчуження, ресентимент.

Немаловажною кримінологічно значущою ознакою особи сучасного терориста в Україні є відсутність у нього алкогольної чи наркотичної залежності. Вчинення терактів здебільшого (принаймні судячи з результатів судових розглядів) не обтяжене станами відповідного сп'яніння. Тобто теракти виявляються злочинами загалом раціональними (як ціле-раціональними, так і ціннісно-раціональними), а не імпульсивними, чи-то аддиктивними. Особа цілком свідомо стає на злочинний шлях. Для останнього характерним є формування заздалегідь визначеної самовиправдувальної позиції, яка здатна обґрунтувати теракт у морально та психологічно прийнятних для конкретної особи категоріях. Для цього активно залучаються специфічні дискурсивні засоби.

У цьому контексті варто, вважаємо, погодитись із Ю.В. Орловим, який вказує, що сьогодні треба поставити на порядок денний питання про роль дискурсу у відтворенні злочинності: по-перше, як своєрідного соціокультурного поля для розгортання кримінальних практик, по-друге, як криміногенно детермінаційного ресурсу, по-третє, як сфери нереалізованого кримінально-превентивного потенціалу. Ця потреба виявляється особливо гострою у зв'язку з необхідністю підвищення ефективності протидії інформаційним операціям агресивного стибу, що є складовими так званих «гібридних» воєн [4, с. 25]. При цьому вчений тонко підкреслює, що мова активно використовується для цілеспрямованого створення соціокультурних бар'єрів, що дають можливість розмежувати різні соціальні групи, детермінуючи серед іншого ксенофобію, агресивність [4, с. 27, 29]. Невід'ємним елементом останньої виступає деперсоналізація членів «ворожої» групи шляхом використання особливих мовних засобів. Навіть побіжний аналіз матеріалів кримінальних проваджень, а також змісту інформаційних повідомлень на форумах й у соціальних групах (у соцмережах) антиукраїнської спрямованості (на кшталт «антимайдану») дає змогу виділити декілька термінів, якими позначаються прибічники євроінтеграційного зовнішньополітичного курсу розвитку незалежної, цілісної й демократичної України: «майдануни», «фашисти»,

«бандеро-фашисти», «нацисти», «укропи», «вишиватники», «хунта» і тому подібне.

Цілком зрозуміло, що, окрім демонстрації зневажливої позиції до носіїв, адресатів вказаних семантичних інструментів ідентифікації, поширення останніх виконує важливу функцію деперсоналізації особистості. З нею ж пов'язане зняття моральних заборон на вчинення дій, що за звичайних умов не допускаються. За цими ж принципами, до речі, побудованих і кримінально-субкультурний сленг (арго), постійне використання якого формує дискурсивне поле для позитивного сприйняття особистістю протиправної поведінки. За цими ж принципами була побудована й нацистська пропаганда часів Третього Рейху, що розпалювала ненависть до представників інших національностей.

Н. Крісті в одній зі своїх публічних лекцій із цього приводу наводить такий епізод із життя одного ув'язненого в норвезькому концтаборі для сербів (мовою перекладу): «...Совсем рядом с ним два норвежских охранника, справа и слева, и кто-то спереди крикнул: «У тебя спички есть?!» А другой отвечал: «Нет, нету!» И тогда мой человек, югослав, который стоял между ними, произнес одну фразу по-норвежски, которая, как он мне потом признался, спасла его жизнь: «У меня есть спички». И что произошло? Он выбился из статуса массы, толпы, он преодолел категорию, когда его рассматривали как опасное животное с Балкан, нечто вонючее, противное. Его увидели как человека» [5] (курсив – Ю. Д.). Ставлення до суб'єкта не як до людини, його дегуманізація та деперсоналізація, що відбувається, перш за все, інструментами дискурсу, є важливим чинником виправдання насильства. Таке відношення, за слухним зауваженням Ю.В. Орлова, конструюється політичною пропагандою та іншими елементами безструктурного управління (навіюванням, фреймингом новин, дезінформацією тощо) [6, с. 118–127; 7, с. 342–349].

Подібних прикладів можна навести багато. Втім, головним, тим, що їх об'єднує в кримінологічно значущому аспекті, є формування в особи, носія специфічних дезінтеграційних елементів дискурсу, виправдувальної (ба навіть – стимулюючої) стратегії своєї насильницької поведінки внаслідок нейтралізації дії моральних імперативних заборон на неї, конструювання позитивного соціального змісту (оцінки) акта агресії як виправданого засобу боротьби за високі цілі.

Безумовно, залучення особи до особливих дискурсивних сфер не є причиною терористичної діяльності. Проте це є її суттєвою умовою та водночас і виразною (хоча й не специфічною) рисою особи сучасного терориста. Її, як і інші кримінологічно значущі ознаки терористів, більш детально можливо розкрити за використання методу типології. Останній, як відомо, надає широкі описові та пояснювальні можливості, реалізація яких на засадах виділення необхідних і доцільних типологічних характеристик дає змогу забезпечити повноту кримінологічного профілю злочинця.

Отже, у результаті проведеного дослідження встановлено, що терористичні практики здебільшого відтворюються в діяльності чоловіків. Серед засуджених за вчинення терактів в Україні протягом 2014–2017 рр. 97 % – громадяни України, 2 % – громадяни РФ, 1 % – громадяни інших країн. Засуджені за інші злочини терористичної спрямованості (ст. ст. 258-2 – 258-5 КК України) – 100 % громадяни України. У загальній структурі терористів переважає

середня вікова група 30–50 років, на яку припадає 76 % всіх терактів, вчинених в Україні. Переважна більшість (93 %) терористів в Україні має повну загальну середню освіту. Близько 92 % засуджених за теракти були працездатними, але на момент вчинення злочину ніде не навчалися та не працювали. Водночас близько 10 % терористів – чинні на момент вчинення теракту або колишні військовослужбовці чи працівники правоохоронних органів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дрьомін В.М. Кримінологічний вимір теорії діяльності. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 12. С. 253–257.
2. Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми. Справа № 592/11632/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55748107>.
3. Ухвала Центрального районного суду м. Миколаєва. Справа № 490/12754/14-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/41324333>.
4. Орлов Ю.В. Дискурсивно-комунікативна теорія детермінації злочинності: концептуальні засади формування. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2017. № 3 (17): зб. наук. пр. / редкол. О.М. Бандурка (голов. ред.) та ін. Х.: ХНУВС, 2017. С. 23–32.
5. Современное преступление. Лекция Нильса Кристи. 18 октября 2006 г. URL: <https://studfiles.net/preview/5536300/>.
6. Орлов Ю.В. Політико-кримінологічний аналіз проявів безструктурного соціального управління. Вісник Кримінологічної асоціації України: зб. наук. пр. 2013. № 5. С. 118–127.
7. Орлов Ю.В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності: монографія. Харків: Діса полюс, 2016. 656 с.